

Den Trojanske Odin

Pseudovidenskab, fiktion og folkeoplysning i en postmoderne tid

I dag har man mulighed for at vælge mellem mange versioner af fortiden alt efter livsstil og underholdningsværdi – det være sig modediæter som stenalderkost, fantastiske tolkninger om pyramidebyggende rumvæsner eller romaner bygget på alternativ historieforskning. Disse teorier har populær gennemslagskraft, men møder skepsis hos den etablerede videnskab. Hvordan skal professionelle fagfolk stille sig over for disse fænomener – er der blot tale om harmløse fortællinger med lige så stor legitimitet, som fortællinger baseret på etablerede videnskabelige metoder, eller er der tale om skadelig misinformation, der bør imødegås? Denne artikel søger gennem et case study af en specifik "alternativ" teori om Odin og de nordiske folks oprindelse at diskutere denne problemstilling.

En mørk novembermorgen i 2012 var jeg på vej på udgravning med bilradioen tændt på P1. Her blev debutromanen *Odins labyrint – et glasbarns fortællinger* præsenteret i et interview med forfatteren Mads Peder Nordbo, cand.mag. i Nordisk Sprog og Litteratur. Plottet i romanen kredser om en kontroversiel historisk teori, som romanens hovedperson, der studerer runologi, kommer på sporet af gennem skjulte sammenhænge. Teorien tager udgangspunkt i, at Odin var en historisk person, der ledte en folkevandring fra Kaukasus til Nordeuropa og Skandinavien. Ifølge teorien er Odin sågar inspirationen for Jesus-figuren.

I romanen og på forfatterens hjemmeside henvises der til den verdensberømte norske eventyrer og amatørforsker Thor Heyerdahl (1914-2002), som en vigtig inspirationskilde for teorien om Odin. Heyerdahl er nok mest kendt for den eksperimentalarkæologiske ekspedition med tømmerflåden *Kon-Tiki*. Kort før sin død fremlagde han dog projektet *Jakten på Odin*, ifølge hvilket den nordiske gudekonge tolkedes som en historisk person fra en svunden civilisation i Kaukasus og Mellemøsten. Teorien var, at Odin var udvandret med sit følge og havde startet en kolonisering af Nordeuropa og Skandinavien. Heyerdahls teori var grundlæggende en relancering af en populær forklaring fra middelalderen (kendt fra Snorris Edda), hvor Odin og aserne præsenteredes som fortidige krigere og troldmænd fra den legendariske stad Troja. Heyerdahls projekt omfattede bl.a. arkæologiske udgravninger ved Sortehavskysten (Heyerdahl og Lillienström 2001). Bogen *Jakten på Odin* blev debatteret af en håndfuld eksperter fra forskellige

grene i det norske forskermiljø, der grundigt tilbageviste teorien (Hovdhaugen et al. 2002). Kontroversen havde i sin tid stor mediebevågenhed i Norge. Tilhængere så de negative anmeldelser som uretfærdige angreb fra et skinsygt forskermiljø, mens modstandere kategoriserede Heyerdahls teori som fuld af logiske brister, dårlige metoder og misforståelser eller fordrejninger af faktuelle forhold, med andre ord: slet og ret pseudovidenskab.

Alternativ arkæologi / Pseudohistorie

Kært barn har mange navne. "Fringe-", "Cult-", "Alternative-" eller "Pseudo-" er forskellige præfikser, som på engelsk ofte sættes sammen med "-archaeology" eller "-history". Begreberne bruges til at karakterisere de mange tolkninger af fortiden, der hævder at være baseret på forskning men strider mod den akademiske mainstream og videnskabelige konsensus. Typiske symptomer på alternativ arkæologi eller pseudohistorie kan opregnes som følger (Fagan 2006: 23-46): *Den fremsatte teori er altid sensationel eller revolutionerende*. Der er ikke tale om små revisioner af etableret viden, men om resultater, der kræver, at historiebøgerne skrives om. Årtiers eller århundreders forskning skrottes, og paradigmeskifter bliver nødvendige. Dette gør pseudovidenskab meget markedsøget og godt, kontroversielt nyhedsstof.

Udstrakt brug af forældet forskning. Pseudovidenskaben ignorerer forskningshistorien. Tilbageviste hypoteser og tolkningsmodeller fra forgangne århundreder genoplives igen og igen. Ofte rammer

denne antikverede viden ned i halv-glemte kulturelle forestillinger og tidligere anerkendte verdenssyn, som skaber genkendelse i et publikum, der ikke nødvendigvis kender den aktuelle forskningskonsensus.

Ambivalent forhold til den etablerede videnskab. Pseudohistorikerne står som regel uden for det relevante fag og regner fagpersoner for forstokkede. På den anden side higer de efter akademisk anerkendelse og støtte og namedropper gerne etablerede/berømte forskere. Faglig kritik anses som forsøg på at skjule sandheden og beskytte egeninteresse. Anti-elitismen og konspirationstænkningen formidler et stereotyp fjendebillede af det etablerede forskningsmiljø.

Empirien tilpasses teorien. Kun materiale, der anses at støtte teorien, fremlægges. Man forsøger altså ikke at falsificere sin egen teori. Konteksten ignoreres. Der findes ingen tilfældigheder, alt hænger sammen. Bevismaterialet stammer ofte fra mange forskellige faggrene. Den tværvidevidenskabelige tilgang virker imponerende på lægmænd, og gør det samtidig vanskeligt for specialister at imødegå alle påstandene på egen hånd.

Det afgørende kriterium, der skiller videnskab fra pseudovidenskab, er anvendelsen af videnskabelige metoder. Ovenstående punkter viser dog samtidig, hvorfor pseudovidenskab ofte har større succes i den brede befolkning end konventionelle teorier, og dermed potentielt kan ændre den almene opfattelse af videnskabelige problemstillinger. Dette kan være et problem for den folkelige opbakning og realistiske forventning til seriøs videnskab. Pseudohistorie afspejler og formidler som oftest et bestemt verdenssyn. De alternative visioner af fortidige sammenhænge kan derved ende med at popularisere og legitimere ideologisk problematiske opfattelser. At sådanne problematiske tendenser netop kan spores i "Odin-teorien", søges demonstreret i det følgende.

Problemer

Der løber en rød tråd gennem Heyerdahls værker fra *Kon-Tiki ekspeditionen* til *Jakten på Odin*. Teorien bag *Kon-Tiki ekspeditionen* var, at både Maya-, Azteker- og Inka-civilisationerne var grundlagt af langdistance-rejsende hvide mennesker, der oprindeligt havde krydset Atlanten fra Middelhavsregionen og siden grundlagde den polynesiske kultur (Heyerdahl 2013: 172).

Fig. 1. Thor Heyerdahl i masten på Kon-Tiki ved indgangen til Kon-Tiki museet i Oslo.

Foto: Shyamal/Wikimedia Commons

På samme måde, blot via en folkevandring over land, var Odin og nordboerne kommet fra samme urhjem via Aserbajdsjan (Engevold 2013). At alle civilisationer i Verden kan spores tilbage til samme oprindelse, kaldes undertiden for hyper-diffusionisme; en tolkningsmodel, der havde sin storhedstid omkring forrige århundredeskifte. Idehistorisk forbindes hyper-diffusionisme med datidens europæiske stormagters kolonialistiske projekt, hvor indfødte folkeslags fortidige bedrifter blev underkendt til fordel for en kulturmodel, hvor al sand civilisation stammede fra Den Gamle Verden.

Heyerdahl lagde stor vægt på blonde elementer i den kaukasiske befolkning, ligesom han viste stor interesse for kranieformer (Heyerdahl & Lillienström 2001: 154, 200f). Heyerdahls forbindelse til Det Tredje Riges fremmeste race-teoretiker Hans F.K. Günther, også kendt som "Race-Paven", synes ikke at være tilfældig i denne sammenhæng (Andersson 2009: 17-18, 20-22, 83-93). Günther mente, at de fleste af oldtidens vidt spredte højkulturer var påvirket af herskende eliter af nordisk type; en typisk teori for det sene 19. årh. og tidlige 20. århundredes videnskabelige racisme, hvor også målingen af kranier var en vigtig metode til at spore den ariske races udbredelse og indflydelse på verdenshistorien. Især opdelingen i lang- eller kortskaledede typer, ud fra relationen mellem bredde og længde på kraniet, var meget anvendt og bredt accepteret. I dag anses det dog for at hvile på et vilkårligt metodegrundlag (Lund 2001: 33-103).

Nordbo lader i *Odins labyrint* sin hovedperson foretage en Google-søgning på "Guti+people+Odin" og "kom ind på en debatside" (Nordbo 2012: 215-16). Man får fornemmelsen af, at forfatteren opfordrer læseren til at prøve søgningen selv. Hvis man gør det, fører søgningsresultatet ganske rigtigt til en debattråd, nærmere bestemt til forummet på den nynazistiske hjemmeside *Stormfront.org*. Her diskuteres en teori af Laurence Waddell fra 1930 omhandlende en hypotetisk arisk ur-civilisation i Mellemøsten. I romanen resumeres dele af indholdet i tråden efterfølgende dog uden at nævne hjemmesiden ved navn eller karakterisere den nærmere og uden at nævne den oprindelige kilde. Waddells teorier er et skoleeksempel på hyper-diffusionistisk og racistisk pseudohistorie. Hans værker cirkulerer i dag som undergrundsklassikere i højre-ekstreme subkulturer på nettet (Moshenska 2010).

Det er påfaldende, at romanens hovedperson, Mathias Hviid, ikke studser over implikationerne af at være havnet på en nynazistisk hjemmeside eller forsøger at stille kritiske spørgsmål til tekstens udsagn. I bedste fald er der her tale om en meget naiv omgang med kildemateriale; i værste fald relancering af nazistiske raceteorier præsenteret som et neutralt resultat af detektivarbejdet i en videnskabsthiller. Nordbos aktuelle opfølger i trilogien – *Thuleselskabet* – annoncerer på omslaget i øvrigt at ville afsløre "det ariske folks sande ophav" (Nordbo 2014).

Fakta, fiktion og kritik

I det postmoderne pluralistiske samfund har alle ret til at komme til orde, og videnskaben kan ses som blot én diskurs blandt mange ligeværdige røster. I denne ånd har den svenske arkæolog Cornelius Holtorf kritiseret det professionelle arkæologiske miljø for at være for optaget af at føre korstog mod alternativ arkæologi (Holtorf & Drew 2004). Holtorf mener, at det ikke så meget er sandhedsværdien af den etablerede videnskabelige arkæologiske resultater, der er vigtig for samfundet. I højere grad er det forestillingen om arkæologi som proces, der beriger oplevelser og skaber betydninger i omgangen med fortiden. Da gyldigheden af videnskabelig viden kan anfægtes, bør alternativ arkæologi opmuntres for at skabe større samfundsmæssig bredde og relevans. Kritik af forskellige tolkninger ikke kan hvile på faglige indvendinger men kun baseres på personlige holdninger.

Denne model grunder sig i en relativistisk epistemologi, der sår tvivl om faglige indvendinger fra "eksperterne". Men hvis vi ikke kan skelne gode teorier fra dårlige, hvad er så vores fags berettigelse? Hvis alle skal have ret, og det ikke er muligt at vurdere kvaliteten af udsagn efter videnskabelige standarder, kan vi, efter min mening, lige så godt pakke sammen. Arkæologiens samfundsmæssige relevans ligger bl.a. i, at den – på linje med andre humanistiske, natur- og samfundsvidenskabelige fag – kan og bør bidrage med faktuelle indspark til den brede offentlige debat, og f.eks. kritisere ideologisk og politisk misbrug af fortiden. Holtorfs syn på arkæologi synes i denne sammenhæng mere at være tilpasset et moderne oplevelsesøkonomisk forbrugersamfund, hvor "kunden altid har ret" og forskellige billeder af fortiden blot er varer tilpasset forskellige kundegrupper.

En mere traditionel erkendelsesteori og en ambition om folkeoplysning baseret på videnskabelig skepticisme er udgangspunkt for den såkaldte Skeptikerbevægelse, der består af en række græsrodsorganisationer – i Skandinavien f.eks. *skeptica* i Danmark, *Skepsis* i Norge samt *Folkvett* i Sverige – der aktivt søger at bekæmpe moderne overtro i form af pseudovidenskab, konspirationsteorier, påstande om paranormale fænomener, UFOer osv. (Gjerløff 2001). En stor del af aktiviteten foregår på nettet med publicering af kritiske artikler. Den skeptiske analyse og demontering af uholdbare påstande og fremgangsmåder i pseudo-videnskabelige teorier kaldes i skeptiker-jargon *debunking*. Oplagt falske billeder af fortiden bør ifølge denne tilgang kritiseres, da de misinformerer store dele af befolkningen og skaber tvivl om, hvad der er kvalificeret viden og sund videnskabelig metode. Mere direkte kan versioner af fortiden, baseret på f.eks. racistiske overbevisninger eller ubevidste fordomme, være med til at sprede og legitimere sådanne holdninger i samfundet.

Men hvad så med en roman som *Odins labyrint*? Der er jo tale om et skønlitterært værk, og derfor er der vel større spillerum for fantasien her? Fiktion kan bestemt have en positiv rolle som redskab til at visualisere

fortiden – især hvor der er tale om radikalt anderledes verdner end nutidens. Problemet opstår, når pseudo-videnskabelige teorier indlejres i romanens fortælling, og forfatteren samtidig giver udtryk for, at tesaerne skal tages alvorligt som et gyldigt, forskningsbaseret billede af fortidige sammenhænge.

Det bedst kendte eksempel på denne problemstilling er nok Dan Browns *Da Vinci Mysteriet*. Den åbner med en side under overskriften "FAKTA", hvor det hævdes, at "alle beskrivelser af kunstværker, arkitektur og hemmelige ritualer i denne roman er korrekte." I interviews udtalte Brown desuden, at – ud over selve handlingsforløbet – var 99 procent af bogen sand. Mange anmeldere gav i aviser og på nettet desuden udtryk for, at de både følte sig underholdt og lærte meget nyt om historiske sammenhænge. Romanens afsløring af skjulte historiske sammenhænge, hemmelige selskaber og Kristendommens sande natur blev dog afvist af historikere: det byggede alt sammen på velkendte pseudohistoriske teorier. Flere kommentatorer mente, at Brown ved sine eksplicitte udmeldinger om bogens faktuelle kvaliteter førte læserne bag lyset (kontroversen dækkes på *Wikipedia* med videre henvisninger; se også Andersen 2006: 89-121).

Fig. 2. Da Vinci Mysteriet og Odins labyrint på boghylden i den lokale Kvickly.
Foto: forfatteren

Nordbo er i dagspressen flere gange blevet sammenlignet med Dan Brown (diverse anmeldelser kan findes på Nordbos hjemmeside). Lighederne mellem *Da Vinci Mysteriet* og *Odins labyrint* blev også nævnt i radio-interviewet på P1. Adspurgt af journalisten bedyrer forfatteren, at der ikke blot er tale om fiktion: teorien er bygget på hans speciale fra universitetet og understøttes af arkæologiske fund og ændringer i formen på kranier fra Danmarks jernalder. Nordbo mener også, at de oldnordiske skriftlige kilder har større værdi som historisk korrekte vidnesbyrd, end man længe har ment. Ifølge bogens omslag har forfatteren "forsket i bl.a. runer og sproghistorie", og romanen "bygger på omfattende research, og dens teser er baseret på historiske kilder".

Teorien fremlægges i en sammenhængende form i et appendiks til romanen i faglitterær stil, der også kan læses på Nordbos forfatterhjemmeside. Her adskiller *Odins labyrint* sig fra *Da Vinci Mysteriet*, men minder om forholdet i en anden dansk roman *Femte solbrænder* af forfatter og arkæoastronom Michael Larsen (Rostock et al. 2001: 17). Inklusionen af en faglitterær epilog er med til at give læseren det indtryk, at den indlejrede tese i romandelen er en teori, som forfatteren selv plæderer for. Romandelen og de fiktive personer i fortællingen kommer dermed til at fungere som talerør for forfatterens teori, mens epilogen efterfølgende fremlægger denne i form af en faglitterær artikel, der kan udgives udenom peer-review og faglig kritik. Den fiktive ramme og fortælling gør, at læseren suspenderer sin kritiske sans, men samtidig skal forholde sig til et kontroversielt fagligt argument, hvor en kritisk sans normalt forudsættes. At romanen jo er fiktion, fungerer på den måde som et alibi eller en immuniseringsstrategi for teorien. Her bevæger man sig i et grænseland mellem fiktion og fakta, som mange læsere uden forudsætninger for at vurdere de faglige indslag finder spændende og intellektuelt stimulerende: her er der både underholdning og ny læring (for en uddybende genreanalyse og anmeldelse af *Odins labyrint*, henvises til bloggen *Stemmen fra Ådalen* af historiker Morten Greis, blogindlæg fra 9., 12. og 15. august 2013).

Og hvad så?

Teorien om "Odin fra Troja", indlejret i romanen *Odins labyrint* og fremlagt i dets faglige appendiks, er i udstrakt grad baseret på Thor Heyerdahls tidligere

studie. Teorien er blevet tilbagevist før af et tværvidenskabeligt team (Hovdhaugen et al. 2002). Kritik bider dog ikke på ægte pseudovidenskab. Pseudovidenskabelige teorier spiller efter deres egne regler, og bevismaterialet for deres påstande kan altid skiftes ud, omtolkes eller flyttes rundt, så teorien fremstår uskadt. Selvom skeptisk debunking kan virke som sisyfosarbejde, er det ikke desto mindre nødvendigt med jævne mellemrum at forny kritikken. Populære pseudovidenskabelige teorier forsvinder ikke af sig selv. Uimodsagt kan de udbrede vrangbilleder af fortiden samt negative billeder af forskere og forskning. Selv om alle har ret til at komme til orde, betyder det ikke, at man bør sidde alt overhørig. Nyere tids historie viser kun alt for tydeligt, hvordan arkæologi og historie tidligere har kunne misbruges til at legitimere farlige ideologiske menneskesyn.

Kritik af en tvivlsom teori, der har fået et populært gennembrud, kan med fordel føres i brede medier, hvor lejligheden passende kan bruges til at formidle videnskabelig metode, fakta og aktuelle forskningsprojekter i processen. De alternative teories popularitet er jo også et udtryk for, at folk virkelig interesserer sig for udforskningen af fortiden. Det er vores job som fagpersoner at komme interesserede mennesker i møde, men uden at gå på kompromis med sund videnskabelig metode og faktuelle forhold. Det er jo heller ikke ganske udelukket, at nye og frugtbare vinkler kan komme fra uventet kant.

Behovet for at reagere bliver dog særlig aktuelt, når pseudovidenskaben begynder at relancere ideologisk betingede forskningsproblemer fra en svunden tid, såsom racelære, hyper-diffusionisme og forestillinger om forsvundne ariske civilisationer. Helst burde universitetsansatte tage teten, og gerne gå sammen med eksperter fra tilstødende fag, når pseudovidenskaben bliver for tværfaglig til at kunne overskues af en enkelt specialist. Bør imødegåelse af pseudovidenskab, under visse omstændigheder, ligefrem ses som en del af forskernes formidlingspligt?

Pseudovidenskab indlejret i en roman kan nok flyve under mange fagfolks radar, men som præsentation af "forskning" til et bredt publikum har en bestsellerroman potentiale til at ramme en meget bredere målgruppe, end faglig formidling normalt gør. Når en roman som *Odins labyrint* hævder at præsentere "ny viden om vores nordiske forfædre" burde det være en

anledning til at tage problemerne med misbrug af arkæologi og historieforskning op igen. Heri ligger også en moralsk fordring for professionelle fagfolk. At de ideologiske undertoner serveres i en fiktiv indpakning, gør ikke problemet mindre.

Hvordan vi bedst går frem her, er spørgsmålet. Bedre formidling kunne være et bud. Bedst ville det dog være, hvis vi som fag var bedre til at påtage os rollen

Link

P1-interview "Ny roman giver os ny viden om vores nordiske forfædre":
<http://www.dr.dk/P1/P1Morgen/Udsendelser/2012/11/01/075047.htm> (tilgået 12-01-2014)

Debatråden "Where the Summerians an Aryan People?" på *Stormfront.org*:
<http://www.stormfront.org/forum/t361396-3/> (tilgået 12-01-2014)

Skeptika: Kritisk forum for paranormale fænomener, pseudovidenskab og overtro:

<http://skeptika.dk/> (tilgået 12-01-2014)

Skepsis: Kritisk undersøgelse av det uforklarlige, det utrolige og det marginale:
<http://skepsis.no/> (tilgået 12-01-2014)

Folkvett: Vetenskap och Folkbildning:
<http://www.vof.se/> (tilgået 12-01-2014)

Wikipedia om kontroversen om *Da Vinci Mysteriet*:
http://en.wikipedia.org/wiki/Inaccuracies_in_The_Da_Vinci_Code (tilgået 12-01-2014)

Mads Peder Nordbos forfatterhjemmeside:
<http://www.madspedernordbo.com/> (tilgået 12-01-2014)

Morten Greis' blog: <http://mgreis.wordpress.com/> (tilgået 12-01-2014)

som offentlige intellektuelle i den bredere, samfundsrelevante debat. Den aktive tolkning og anvendelse af kulturarven starter jo netop, hvor fagbogen ender. Vi bør ikke trække en kunstig grænse for vores faglige virke her. Vores kompetencer som kommentatorer over for brugen af fortiden gælder også tidens trends, populærkultur og skønlitteratur.

Litteratur

Andersen, Dan H. 2006
Skjulte magter? Hemmelige selskaber i 1000 år.
Aschenhoug: København.

Andersson, Axel 2009
A Hero for the Atomic Age: Thor Heyerdahl and the Kon-Tiki Expedition.
Peter Lang: Oxford.

Brown, Dan 2007 [2003]
Da Vinci Mysteriet.
Hr. Ferdinand: København.

Engevoold, Per Ivar 2013
Thor Heyerdahl og de hvite kulturbærerne: Om sivflåter, ariere og Atlantis.
Humanist 2/2013
(<http://www.humanist.no/heyerdahl1.html>).

Fagan, Garrett G. 2006
Diagnosing pseudoarchaeology.
In: Garret G. Fagan (ed.) *Archaeological Fantasies: how pseudoarchaeology misrepresents the past and misleads the public.*
Routledge: London/New York, s. 23-46.

Gjerløff, Anne Katrine 2001
Fup eller fakta? Arkæologi og pseudovidenskab.
Arkæologisk Forum 5/2001, s. 2-7.

Heyerdahl, Thor 2013 [1948]
Kon-Tiki ekspeditionen.
Gyldendal: København.

Heyerdahl, Thor & Per Lillienström 2001
Jakten på Odin: På sporet av vår fortid.
Stenersen: Oslo.

Holtorf, Cornelius & Quentin Drew 2004
Arkeologi som samprojekt.
I: Per Andersson & Stig Welinder (red.) *Mellan Thomsen och Däniken. Oenig diskussion kring alternativ arkeologi.*
Bricoleur Press: Lindome, s. 65-80.

Hovdhaugen, Even; Christian Keller; Else Mundal; Anne Stalsberg & Gro Steinsland 2002
Anmeldelse af Thor Heyerdahl & Per Lillienström:
Jakten på Odin. På sporet av vår fortid.
Maal og Minne 1/2002, s. 98-109.

Lund, Allan A. 2001
Hitlers Håndlangere. Heinrich Himmler og den nazistiske raceideologi.
Samleren: København.

Larsen, Michael 2000
Femte sol brænder.
Centrum: København.

Moshenska, Gabriel 2010
'At Variance With Both General and Expert Opinion':
The Later Works of Lieutenant-Colonel Professor
Laurence Austin Waddell.
Bulletin of the History of Archaeology 20(1), s. 49-52
(<http://dx.doi.org/10.5334/bha.20106>).

Nordbo, Mads Peder 2012
Odins labyrint – et glasbarns fortællinger.
Lindhart og Ringhof: København.

Nordbo, Mads Peder 2014: *Thuleselskabet.* Lindhart og Ringhof: København.

Rostock, Jette; Maria González; Mette Palm & Claus Børre Petersen 2001
Arrogante arkæologer og fantasifulde forfattere.
Arkæologisk Forum 4/2001, s. 17.